УДК 341.9
DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/23

РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

REGULATION OF MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

Достдар Р.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри морського та господарського права
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Стаття присвячена визначенню особливостей регулювання шлюбно-сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом. З'ясовується поняття шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом, зазначається, що іноземним елементом у шлюбі може виступати як юридичний факт, так і суб'єкт правовідносин. Визначаються способи регулювання шлюбно-сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві – колізійно-правовий та матеріально-правовий. Колізійно-правовий спосіб відсилає до відповідного правопорядку країни, норми права якої потрібно застосовувати до врегулювання шлюбно-сімейних правовідносин з іноземним елементом. Матеріально-правовий спосіб полягає в уніфікації матеріальних норм в міжнародних договорах, що призводить до створення спільного одноманітного матеріально-правового регулювання відносин, ускладнених іноземним елементом. Наголошується, що міжнародне приватне право характеризується переважанням колізійних сімейних норм над уніфікованими нормами.

Аналізуються колізійні норми у сфері шлюбно-сімейних відносин в українському законодавстві. Зауважується, що значна частина колізійних норм, які регулюють сімейні відносини з іноземним елементом, є кумулятивними – вони містять правило про застосування одночасно кількох прив'язок (причому застосування однієї з прив'язок не виключає використання іншої). Норма статті 56 Закону України «Про міжнародне приватне право» про форму і порядок укладення шлюбу в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначається як одностороння колізійна норма, прив'язка якої прямо називає право країни, яке підлягає застосуванню, а саме право України.

Проаналізовано особливості укладання та розірвання шлюбу з іноземним елементом. Розкривається процедура укладення шлюбу в Україні з іноземцем чи особою без громадянства. Зазначається, що вона дуже схожа на реєстрацію шлюбу двох громадян України. Основні вимоги, що висуваються до бажаючих вступити в шлюб загальні: досягнення шлюбного віку, взаємна згода, відсутність іншого зареєстрованого шлюбу тощо. Розірвання шлюбу з іноземним елементом в Україні регулюється Сімейним кодексом України, нормами Закону України «Про міжнародне приватне право». Крім того, якщо Україна уклала договір про сімейну та цивільну правову допомогу з державою, громадянином якої є один з подружжя, то його положення поширюватимуться і на ці правовідносини.

Ключові слова: шлюбно-сімейні відносини, іноземний елемент, колізійні норми, укладання шлюбу, розірвання шлюбу.

This article focuses on determining the peculiarities of regulating marital and family relations complicated by a foreign element. It clarifies the concept of marital and family relations with a foreign element, noting that the foreign element in marriage can be both a legal fact and a subject of legal relations. The methods of regulating marital and family legal relations in private international law are defined – conflict-of-law and substantive law. The conflict-of-law method refers to the legal system of the country whose laws need to be applied to regulate marital and family legal relations with a foreign element. The substantive law method involves unifying material norms in international agreements, leading to the creation of a common uniform material and legal regulation of relations complicated by a foreign element. It is emphasised that private international law is characterised by the predominance of conflict-of-law family norms over unified norms.

The conflict-of-law norms in the field of marital and family relations in Ukrainian legislation are analysed. It is noted that a significant portion of conflict-of-law norms regulating family relations with a foreign element are cumulative – they contain a rule on the simultaneous application of several connections (where the application of one connection does not exclude the use of another). Article 56 of the Law of Ukraine «On Private International Law» regarding the form and procedure of marriage between a Ukrainian citizen and a foreigner or stateless person, as well as between foreigners or stateless persons, is defined as a unilateral conflict-of-law norm, specifying the country's law to be applied, namely Ukrainian law.

The peculiarities of entering into and terminating a marriage with a foreign element are analysed. The procedure for entering into marriage in Ukraine with a foreigner or stateless person is revealed, noting that it is very similar to registering the marriage of two Ukrainian citizens. The main requirements for those wishing to enter into marriage are general: reaching the legal marriage age, mutual consent, absence of another registered marriage, and so on. The dissolution of a marriage with a foreign element in Ukraine is regulated by the Family Code of Ukraine, as well as the provisions of the Law of Ukraine «On International Private Law». Furthermore, if Ukraine has concluded an agreement on family and civil legal assistance with a state whose citizen is one of the spouses, its provisions will also apply to these legal relationships.

Key words: marriage and family relations, foreign element, conflict rules, conclusion of marriage, dissolution of marriage.

Вступ. В сучасному світі, коли глобалізація визначає розвиток суспільства, важливо розглядати й аналізувати правовідносини між подружжям у міжнародному праві. Це питання належить до одного з актуальних напрямів вивчення міжнародного приватного права. У сучасному світі почастішали випадки різного громадянства подружжя, що нерідко призводить до виникнення колізійних проблем при врегулюванні відносин між ними. У законодавстві більшості держав містяться спеціальні колізійні норми, що регулюють вибір права для відносин між подружжям. Актуальність теми посилюється прагненням інтеграції України в міжнародний правовий простір і відповідно уніфікації сімейного права, що відбувається нині у Європі.

Питання шлюбно-сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, свого часу досліджували такі науковці як С. С. Мирза, О. І. Чепис, О. В. Розгон, І. А. Середницька, Г. Гаро, А. Архіпова, Р. Куриленко, О. Віцюк, М. Бабішена, О. В. Шкільнюк та інші. Однак, окремі питання сімейних відносин з іноземним елементом все ще потребують подальших наукових досліджень.

Метою даної статті є дослідження механізму регулювання відносин подружжя, ускладнених іноземним елементом, розглянуто способи регулювання шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом. Досліджено правову основу колізійного регулювання даного виду сімейних відносин, проаналізовано особливості укладання та розірвання шлюбу з іноземним елементом.

Основний зміст. Насамперед, визначимося, які саме відносини можна розглядати, як такі, що ускладнені іноземним елементом. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» «іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає

за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави» [1].

К. Казарян в своїй роботі «Іноземний елемент як характеристика міжнародних приватних правовідносин» зазначає, що «іноземний елемент, як правову категорію, варто розглядати не як елемент правовідносин, а як ознаку, що надає міжнародну характеристику суб'єкту, об'єкту чи юридичному факту правовідносин. Тотожними поняттю «іноземний елемент» є поняття «транскордонні правовідносини», «міжнародний характер відносин», які вказують на те, що приватно-правові відносини мають зв'язки з правопорядками кількох країн» [2, с. 66–68].

Г. Гаро, А. Архіпова та інші також відмічає, що «іноземним елементом у шлюбі може виступати як юридичний факт, так і суб'єкт правовідносин. Наприклад, якщо на території однієї держави шлюб укладає громадянин цієї держави і іноземець (або два іноземці), то іноземним елементом виступає суб'єкт правовідносин. Якщо ж два громадянина однієї держави укладають шлюб в іноземній країні, то іноземним елементом є юридичний факт» [3, с. 12].

Отже, шлюбно-сімейні відносини з іноземним елементом – це відносини, суб'єктом яких є іноземець, об'єкт знаходиться за кордоном, укладення, припинення або зміна пов'язане з юридичним фактом, який має місце за кордоном.

У міжнародному приватному праву можна виділити два способи регулювання шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом: колізійно-правовий та матеріально-правовий.

Колізійно-правовий спосіб – відсилає до відповідного правопорядку країни, норми права якої потрібно застосовувати до врегулювання шлюбно-сімейних правовідносин з іноземним елементом. Такі колізійні норми відсилають до права відповідної іноземної держави для визначення прав та обов'язків сторін правовідносин. Так, наприклад, розділ IX Закону України «Про міжнародне приватне право» містить національні колізійні норми сімейного права. В межах колізійно-правового способу країна також може ратифікувати відповідні міжнародно-правові договори (конвенції), які містять колізійні норми із відповідного питання.

В свою чергу, матеріально-правовий спосіб полягає в уніфікації матеріальних норм в міжнародних договорах, що призводить до створення спільного одноманітного матеріально-правового регулювання відносин, ускладнених іноземним елементом. Це є сучасним ефективним способом вирішення конфліктних ситуацій шляхом розробки й застосування однакових правових норм у різних країнах. Прикладом такого регулювання буде укладання двосторонніх договорів про правову допомогу між Україною та іншими державами (наприклад, з Литвою, Кубою, Грузією, Латвією, В'єтнамом, Узбекистаном тощо). Загалом, шлюбні та інші питання з іноземним елементом регулюються двосторонніми договорами між країнами, але у випадку, якщо такого договору немає, такі питання регулюються колізійними нормами міжнародного права.

Як зазначає О.В. Розгон, «якщо говорити про матеріально-правовий спосіб регулювання, то він не обмежується лише створенням уніфікованих матеріальних норм, а охоплює гармонізовані матеріальні норми приватного права. Як відомо, на відміну від уніфікації, гармонізація передбачає використання не лише міжнародних договорів, а й інших інструментів нормативної регламентації… Зближення норм сімейного права – як матеріальних, так і колізійних – відбувається на різних рівнях і в межах різних інституцій…» [4, с. 62–63].

Міжнародне приватне право характеризується переважанням колізійних сімейних норм над уніфікованими нормами, які застосовуються для врегулювання шлюбно-сімейних відносини, ускладнених іноземним елементом. У різних країнах норми, що регулюють шлюбно-сімейні відносини, можуть бути включені до сімейного законодавства та/чи цивільного законодавства. О. В. Шкільнюк вказує, що «правове регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом може здійснюватися: 1) окремими положеннями в рамках цивільних кодексів (Франція, Бразилія та інші); 2) законами про міжнародне приватне право, які містять у собі колізійні норми сімейного права (Італія, Швейцарія та інші); 3) окремими положеннями в рамках сімейних кодексів, переважно, передбачені окремі розділи, присвячені регулюванню сімейних правовідносин з іноземним елементом (…Китай, Таджикистан та інші)» [5, с. 27].

В українському законодавстві колізійні норми у сфері шлюбно-сімейних відносин передбачені розділом IX «Колізійні норми сімейного права» Закону України «Про міжнародне приватне право», розділом VI «Особливості усиновлення за участю іноземців та осіб без громадянства» Сімейного кодексу України та низкою укладених двота багатосторонніх договорів, що вирішують ці питання для конкретних сторін, держав-учасниць договорів.

Відносини між подружжям «є динамічними швидко змінюються та переплітаються (укладення шлюбу з іноземним елементом абсолютно логічно пов'язане з особистими немайновими та майновими відносинами подружжя, батьків та дітей, визначенням походження дитини, відносинами з утримання дітей та одного з подружжя тощо)» [6, с. 98–99]. Кожна країна має свої правила врегулювання цих відносин і вони можуть суттєво відрізнятися від відповідних правил в інших країнах. Що призводить до колізій у праві. Як зауважує А. Овчаренко, «виникає проблема «вибору» закону, що у міжнародному приватному праві має назву «колізійна проблема» [7, с. 89]. В свою чергу Ю. В. Корнєєв зазначає, що «коли на території України укладається шлюб між іноземцем та громадянином України, виникає ряд питань перед тими, хто одружується, зокрема: за яким законодавством визначається дотримання формальних умов процедури укладання шлюбу,а за яким – матеріальних умов, за наявності чи відсутності яких залежить законність шлюбу? Від правильності вирішення питання залежить чи буде цей шлюб дійсним в Україні, та за межами нашої держави» [8, с. 141]. Тому виникають питання, норми якого правопорядку необхідно застосовувати для вирішення тих чи інших шлюбно-сімейних питань, якщо відсутні уніфіковані норми.

Значна частина колізійних норм, які регулюють сімейні відносини з іноземним елементом, є кумулятивними – вони містять правило про застосування одночасно кількох прив'язок (причому застосування однієї з прив'язок не виключає використання іншої). Наприклад, кумулятивна прив'язка, яка застосовується для визначення матеріальних вимог для укладання шлюбу, якщо один з наречених є іноземцем або особою без громадянства – застосовується право держави місця укладання шлюбу (прив'язка lex loci celebrationis) та особистий закону кожної з осіб, які укладають шлюб (lexpersonalis).

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право» «форма і порядок укладення шлюбу в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначаються правом України». Це одностороння колізійна норма, прив'язка якої прямо називає право країни, яке підлягає застосуванню. За способом регулювання цю норму також можна назвати імперативною, отже змінити її навіть в договірному порядку застосував «автономію волі сторін» не можливо. Серед міжнародних договорів, які пов'язані зі вступом у шлюб та його визнанням, а також припиненням (після ратифікації Україною стають частиною національного законодавства), виділимо наступні: Гаазькі конвенції: про врегулювання колізій законів у сфері укладення шлюбу 1902 р., про врегулювання колізій законів і про юрисдикцію стосовно розірвання шлюбів та судового розлучення подружжя 1902 р., Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р.; Конвенція про визнання розлучень та рішень щодо окремого проживання подружжя 1970 р.; Конвенція про укладення та визнання дійсності шлюбів 1978 р.

Якщо говорити про процедуру укладення шлюбу в Україні з іноземцем чи особою без громадянства, то вона дуже схожа на реєстрацію шлюбу двох громадян України. Основні вимоги, що висуваються до бажаючих вступити в шлюб загальні: досягнення шлюбного віку, взаємна згода, відсутність іншого зареєстрованого шлюбу тощо. Статтею 21 Сімейного кодексу України визначено, що «шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану» [9]. Для реєстрації шлюбу в Україні майбутнім подружжям необхідно особисто подати письмову заяву до будь-якого обраного ними державного відділу РАЦС за встановленими формами. Якщо чоловік або жінка з поважних причин не можуть подати особисто заяву про реєстрацію шлюбу до державного органу РАЦС, заяву з нотаріально засвідченою справжністю підпису може подати його представник. Повноваження представника мають бути оформлені в нотаріально засвідченій довіреності.

Згідно з ч.1 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» «шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу».

Іноземці та особи без громадянства, які реєструють шлюб в Україні, повинні надати до відділу РАЦС: документ, що посвідчує особу (паспорт або документ, що підтверджує відсутність громадянства у заявника); посвідку на постійне чи тимчасове проживання чи інший документ, який підтвердить законність перебування іноземця чи особи без громадянства в Україні. У певних випадках також повинні надаватися додаткові документи (наприклад, свідоцтво про народження дитини, документ, що засвідчує факт вагітності нареченої тощо). Особи, які перебували у шлюбі, можуть зареєструвати повторний шлюб за умови пред'явлення документів, що підтверджують припинення попереднього шлюбу або визнання шлюбу недійсним. РАЦС зможе прийняти заяву на шлюб з іноземцем тільки при умові, що документи будуть апостильовані чи легалізовані та перекладені на державну мову, а після – завірені нотаріально. Орган ДРАЦС направляє запит до територіального органу Державної міграційної служби України про перевірку законності перебування іноземця [10] або за допомогою Державної міграційної служби України перевіряє посвідки на постійне чи тимчасове проживання.

Якщо шлюб в Україні хочуть укласти два громадянина однієї іноземної держави, до них висуваються ті самі вимоги, якщо шлюб укладається з одним іноземцем і громадянином України. Єдине, що цей шлюб їм доведеться легалізувати у своїй країні за їх правилами.

Як зазначає Ю. В. Корнєєв, «окремою проблемою у сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин є визнання розірвання шлюбу (розлучення), що мало місце за кордоном. Це визнання полягає у поширенні законної сили рішення іноземного суду (чи іншого правозастосовного органу) на територію України. Таке визнання може здійснюватися у двох формах: або у вигляді визнання іноземного судового рішення про розлучення судом України, або шляхом легалізації документа про розлучення, виданого за кордоном» [8, с. 142].

Розірвання шлюбу з іноземним елементом в Україні регулюється Сімейним кодексом України, нормами Закону України «Про міжнародне приватне право». Крім того, якщо Україна уклала договір про сімейну та цивільну правову допомогу з державою, громадянином якої є один з подружжя, то його положення поширюватимуться і на ці правовідносини.

Якщо подружжя дійшло згоди і немає спільних дітей, державний відділ РАЦС може розірвати шлюб відповідно до законодавства України. Проте, як правило, розірвання шлюбних відносин між громадянами України та іноземцями здійснюється в судовому порядку.

Ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право України» закріплює підстави визначення підсудності справ судам України. Зокрема, п. п. 1 та 2 вказаної статті зазначають, що «суди розглядають будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках, якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, та, якщо на території України відповідач у справі має місце проживання або місцезнаходження».

Відповідно до абз. 3 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та розірвання шлюбу» спільного майна подружжя», «у разі розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, один з яких проживає в Україні, питання підсудності визначається за загальними правилами».

Тож можна дійти **висновку**, що правовідносини між подружжям у міжнародному праві відіграють важливу роль у формуванні структури міжнародних відносин та прав людини. Особливість регулювання шлюбно-сімейних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, полягає у тому, що норми міжнародного сімейного права важко піддаються узгодженню, так як нормативний масив, який регулює шлюбно-сімейні відносини тісно пов'язаний з національною культурою та історичним минулим країн. Наявні розбіжності матеріального права в національних законодавствах стосовно укладення і розірвання шлюбів призводять певним чином і до розбіжностей у колізійному регулюванні шлюбно-сімейних відносини. Створення міжнародних стандартів та ратифікація вже чинних міжнародних договорів у сфері сімейного права є ключовими завданнями для міжнародного співтовариства та законодавців окремих країн в регулюванні шлюбно-сімейних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (Дата звернення: 02.05.2024).
2. Казарян К. Іноземний елемент як характеристика міжнародних приватних правовідносин. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави*: матеріали V наук. кругл. столу молодих вчених, аспірантів та магістрів, м. Харків. 20.12.2013.: зб. тез доп. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2013. С. 66–68.
1. 9. Сімейний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (Дата звернення: 02.05.2024).
2. Шлюб з іноземним елементом / Г. Гаро, А. Архіпова, Р. Куриленко, О. Віцюк, М. Бабішена. Х.: ФАКТОР-МЕДІА, 2023. 96 с.
3. 10. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України; Правила, Форма типового документа, Заява, Повідомлення, Висновок, Список від 18.10.2000 № 52/5. У редакції наказу Міністерства юстиції України 24.12.2010 № 3307/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#n1538 (Дата звернення: 02.05.2024).
4. 6. Чепис О. І., Лазорик Є.В. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту кваліфікацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 42. С. 98–103.
5. Розгон О. В. Доцільність уніфікації та гармонізації колізійних норм у міжнародному сімейному праві. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 16. С. 61–69.
6. Шкільнюк О. В. Колізійне регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 7(1). С. 26–30.
7. Овчаренко А. Визнання реєстрації та розірвання шлюбу за двосторонніми міжнародними договорами, укладеними Україною. *Юридичний журнал.* 2010. №10. С. 21–34.
8. Корнєєв Ю. В., Берегович Л.В. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 4. С. 140–145.